

світить місяць блідо, // Глянь: ідуть на різанину...» [3, с. 230]; «... Збагне лиш місяця чоло бліде, // Освітлює, але не розпогодить, / Бо він, що з трупа одного зійде, // На іншого, страшнішого, виходить» [3, с. 266]; «Аж до місячної вежі // Кров'ю бризкає червоно...» [3, с. 284].

Поэма «Гайдамаки» проникнута гуманистическим пафосом. Передавая грозное величие Колиивщины, Шевченко не смакует кровопролитием, для него война — самое большое зло, выдуманное людьми. В произведении немало кровавых картин, которыми писатель призывает своих и чужих прекратить многолетнее кровопролитие и прийти к братскому согласию. Сам поэт, словно предвидев упреки критики в разжигании кровожадных чувств, национальной вражды, загодя дает однозначный ответ в предисловии к поэме: *«Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братуються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останется навіки од моря і до моря — слав'янська земля»* [5, с. 129]. У Ю. Словацкого гуманистические чувства, возможно, более приглушены, хотя и у него, польского патриота, болит душа не только за родимую Польшу, но и за будущее Украины.

Как видим, в творчестве двух национальных гениев есть много точек соприкосновения, но главное, что их объединяет, — это сила патриотических и гуманистических чувств, олицетворяющая духовное единение двух славянских народов. Поэтому полностью заслуженным является сооружение памятника Юлиушу Словацкому в Киеве, а Тарасу Шевченко — в Варшаве. Но наилучшим памятником для обоих будет неувядающее внимание читателей и литературоведов к их титаническому творчеству.

Литература

1. Балей, С. З психології творчості Шевченка / С. Балей. — Львів: Шляхи, 1916; Черкаси: Брама, 2001. — 80 с.
2. Наєнко, М. К. Історія українського літературознавства: підручник / М. К. Наєнко. — К.: Академія, 2003. — 360 с.
3. Словацький, Ю. Срібний міф України: Поезії. Поеми. Драми / Ю. Словацький. — Львів: Світ, 2005. — 304 с.
4. Чижевський, Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. — Тернопіль: Феміна, 1994. — 480 с.
5. Шевченко, Т. Кобзар / Т. Шевченко. — К., 1985. — 640 с.
6. Rymkiewicz, J. M. Słowacki. Encyklopedia / J. M. Rymkiewicz. — Warszawa: Wyd-two Sic, 2004. — 579 s.
7. Turowski, S. Wstęp / S. Turowski // Słowacki J. Sen Srebrny Salomei. — Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1923. — S. 3–33.
8. Witkowska, A. Romantyzm / A. Witkowska, R. Przybylski. — Warszawa: Wyd-two PWN, 1997. — 744 s.

Маргарита Бородінова (Донецьк)

СПЕЦИФІКА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У ПОЕЗІЇ Т.ШЕВЧЕНКА

Інтертекстуальність є властивістю поетичних творів Т. Шевченка, у яких виявлений зв'язок із Біблією.

Обираємо предметом аналізу поетичні твори, в яких «присутній» текст Старого Заповіту. Характеризуючи твори такого типу, спираємось на праці Ю. Крістєвої [8], Р. Барта [1], Н. Фатєєвої [15], В. Просалової [9], у яких сформульовані засади інтертекстуальності. З'ясовуємо різні форми взаємодії сакрального тексту Старого Заповіту і поетичного тексту, виокремивши поезії, у яких інтерпретується жанр псалма та образ пророка, мотив пророцтва.

Означений ракурс аналізу поетичних текстів Т. Шевченка представлений у окремих наукових працях. Оскільки ми розглядаємо різні форми «присудності» у поезії Шевченка сакрального тексту, важливими для нас є роботи вітчизняних і зарубіжних науковців — М. Грушевського [6], Д. Чижевського [16,17], Л. Білецького [3], І. Стуса [12], І. Дзюби [7], — у яких характеризується релігійний компонент світогляду Шевченка. Значимими у ракурсі обраної теми вважаємо праці В. Сулими [13], І. Бетко [4,5], С. Росовецького [10], у яких з'ясовується специфіка біблійного «коду» в українській поезії, в тому числі — поезії Т. Шевченка. Викликає інтерес дослідження О. Ткачука, предмет якого — інтертекст твору Т. Шевченка «Кавказ».

Одна із форм своєрідного «діалогу» поезії Т. Шевченка та Старого Заповіту — звернення до Псалтиря. Започаткована ця тенденція у циклі поетичних творів «Давидові псалми» (1845). Поет звернувся до таких псалмів — 1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149 — (Біблія і, зокрема, Псалтир на той час в Україні культивувались церковнослов'янською мовою). Виокремлюємо такі форми міжтекстових зв'язків. Цикл складається із 10 поезій-переспівів українською мовою, які включають ремінісценції, алюзійний компонент, набувають форми парафрази. Так, деякі дослідники вбачають символічний смисл у числі 10. З нашої точки зору, це можна сприймати як алюзійний компонент, що орієнтує читача на Декалог.

Виділяємо назву як суттєвий компонент тексту «Давидових псалмів». Виступаючи важливим елементом художньої цілісності циклу, назва має дещо умовний характер (не всі псалми, що інтерпретувались Шевченком, належать Давидові, зокрема 43, 136), виконує своєрідну «сигнальну» функцію, орієнтуючи читача на прочитання циклу у контексті християнської традиції. «Давид», «псалмоспівець», «псалмоспівці» — носії думок, почуттів у релігійних творах, у поезіях-переспівах можуть сприйматись і як одна із «масок» автора. Твори Шевченка написані коломийковим віршем, римовані, збережені формальні компоненти біблійних псалмів із певними корективами. «Діалог» творів Шевченка із псалмами відбувався і на рівні змісту: у поетичних творах циклу простежується така тенденція — «включення» релігійно-художнього світу Псалтиря у контекст духовних, національних і соціально-політичних проблем тогочасної України.

Т. Шевченко, обираючи псалми об'єктом осмислення, підходив вибірково. Його цікавили передусім ті псалми, які давали можливість через підтекст, асоціації «екстраполювати» старозавітний твір на сучасність, «зашифрувати» в переспівах трагічні реалії української дійсності. Стародавній твір, «включаючись» в художнє ціле творів української літератури ХІХ ст., що

розвивалась в умовах «бездержавності», досить часто породжував аналогії: «єврейський народ — український народ», «Вавилон — Російська імперія». Такого типу аналогії виникають при аналізі певних переспівів із циклу «Давидові псалми». При цьому важливим елементом художньої цілісності поетичного циклу виступають наскрізні мотиви (зокрема, мотив неволі через підтекстове прочитання), наскрізні образи як своєрідні внутрішні «скріпи» циклу.

У циклі наявні поезії не тільки трагічного звучання, а й переспіви біблійних джерел, у яких осмислюються проблеми сенсу людського життя, добра і зла (псалом 1), опоетизовується почуття згоди між людьми на ґрунті віри (псалом 132).

Виявляючи тенденцію до активного переосмислення псалмів і в наступні періоди творчості Т. Шевченка, зосереджуємо увагу на таких формах інтертекстуальності: «включення» в художній світ поеми «Неофіти» (1857) власного переспіву псалма 149, який стає одним із складників образу неофіта-християнина Алкіда (автоцитування), посилення авторських інтенцій у «Подражанії 11 псалму» (1859). Псалмоспівець, звертаючись до Бога, скаржиться, що живе у світі, у якому панує гордія, нещирість, благає Бога покарати носіїв зла і вірить у силу Божого слова, яке ним сприймається, *«як срібло, очищене в глинянім горні, сім раз перетоплене»* [19, с. 545]. У «Подражанії 11 псалму» розкривається стан тривоги, зумовлений тим, що людина живе у «хворому» суспільстві, у якому порушуються норми людського співжиття: *«один на другого кують // Кайдани в серці»* [19, с. 281], панує лицемірство: *«...словами, // Медоточивими устами цілуються...»* [19, с. 281]. Образ Божого слова в цій поезії набуває й іншого смислу (через асоціації) — слова, носієм якого є людина, поет: *«Возвеличу Малих отих рабов німих! Я на сторожі коло їх / // Поставлю слово»* [19, с. 281] — і тим самим утверджується віра у його особливий вплив на духовне життя суспільства.

Одна із форм своєрідного «діалогу» поезії Т. Шевченка та Старого Заповіту — звернення до образу пророка, мотиву пророцтва. Предметом дослідження обираємо поетичні твори, у яких цей зв'язок особливо виразний, виявляючи специфіку художньої інтерпретації біблійних образів, мотивів, різні форми інтертекстуальних зв'язків.

Перебендя, герой однойменного раннього твору Т. Шевченка, є носієм рис народних співців, втіленням авторської концепції романтичної особистості, при цьому формується ще один ракурс бачення цього образу — він сприймається і як пророк. Таке усвідомлення Т. Шевченком покликання митця лише окреслюється, для раннього періоду творчості більш характерним є образ кобзаря. Але вже у поезії «Перебендя» простежуються витоки Шевченкової концепції митця-пророка: на означення високої духовної місії митця трансформується біблійний мотив обрання Богом для пророцтва, вводиться ситуація спілкування Перебенді з Богом на самоті, «включається» і мотив нерозуміння його пісні-пророцтва людьми (*«На Божєє слово вони б насміялись...»*).

Поезія-послання Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» (1845) виразно демонструє тенденцію, що формується у поезії періоду «трьох літ», — інтерпретація біблійних образів, мотивів. Пов'язана із традицією біблійного апостольського послання-листа, адресованого церковній громаді. Епіграф із тексту першого послання Іоанна покликаний втілити головну ідею твору. Враховуючи наскрізну «присутність» Біблії, зазначимо, що ліричний герой твору виступає і у ролі пророка: *«Тільки я, мов окайнений, // І день і ніч плачу // На розпутьях велелюдних, // І ніхто не бачить»* [18, с. 348]. Таке сприйняття ліричного суб'єкта послання не заперечує думку В. Смілянської про багатозначність «образу автора» у творі: *«Цей образ неоднозначний: “автор” обертається до читача обличчям то юродивого-печальника за людей..., то пророка..., то апостола-проповідника..., то сатирика-полеміста, загалом — поета-громадянина, патріота, чиє серце розтяла розколина, яка зруйнувала націю»* [11, с. 136]. Імпонує зіставлення дослідницею іпостасей пророка та юродивого, а також обґрунтування цього зв'язку у роботі С. Росовецького [10, с. 352–353].

Беручи до уваги думки шевченкознавців, виокремлюємо той рівень ліричного суб'єкта, на якому особливо відчутний зв'язок зі старозавітними пророками й пророцтвами. Стан скорботи, в якому перебуває ліричний герой поезії-послання, зумовлений баченням пороків у суспільстві: *«Оглухли, не чують, // ...Правдою торгують. // І Господа зневажають, // Людей запрягають // В тяжкі ярма»* [18, с. 348]. Відзначаємо суголосність світовідчуття ліричного героя і старозавітних пророків, які не замовчували гріховність суспільства, понад усе підносили Божу правду, а також перегуки із сучасною йому дійсністю. Т. Шевченком інтерпретується біблійний мотив покликання пророка — виступаючи носієм Божого слова, будити дух свого народу, пробуджувати його свідомість. Ліричний суб'єкт поезії-послання, свідомий власної профетичної місії, апелює до совісті сучасників, передусім української еліти, пророкує трагічне майбутнє, якщо не подіє усовіщення: *«Схаменіться! Будьте люди, // Бо лихо вам буде. // Розкуються незабаром // Заковані люде, настане суд...»* [18, с. 349].

Пророк у однойменній поезії Т. Шевченка (1848) розкривається як постать трагічна. Простежується зв'язок із долею старозавітних пророків: людське презирство, злість, забуття, смерть. Осмислюється сила впливу слова на людську свідомість, зокрема, через яскравий образ-метафору, в основі якої — контраст: *«Слова його лились, текли // І в серце падали глибоко! Огнем невидимим пекли Замерзлі душі»* [19, с. 109]. Розкриваючи конфлікт пророка і суспільства Т. Шевченко «включає» біблійний мотив «побиття камінням»: *«І мужа свята ... горе вам! // На стогнах каменем побили»* [19, с. 109]. Автор вводить власний мотив рабської покірливості, царистських ілюзій: *«І праведно Господь великий... // Воісто кроткого пророка... // Царя вам повелів надать»* [19, с. 109]. Спостерігаємо синтез антимонархічних поглядів Т. Шевченка і рецепції фрагменту із Першої книги Самуїлової про обрання царем Саула.

До Старого Заповіту належать Книги пророків. Фрагменти деяких книг стали предметом творчого переосмислення у поетичних творах Т. Шевченка — «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19», «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)», «Осія. Глава XIV. Подражаніє» (1859).

Розділ книги пророка Іезекіїля, що став джерелом поезії Тараса Шевченка, — це «Жалобна пісня про Ізраїлевих князів», у якому викривається гріховність Ізраїля та його владик. Автор вдається до алегоричних образів матері-левиці, левенят, пророкуючи, що нерозумні дії правителів стали причиною трагедії народу Ізраїлю.

Звернення Т. Шевченка в поезії «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19» до алегоричних біблійних образів левиці, левенят дало йому можливість втілити ненависть до самодержавства. У цій поезії закодована ненависть поета, викликана діяннями сучасних йому тиранів, а також ненависть до тиранії у будь-яких формах та проявах. Утверджується віра в загибель самодержавства: *«Межи людьми во притчу стане Самодержавний отой плач»* [19, с. 331].

Поет, інтерпретуючи фрагмент Книги пророка Осії («Осія. Глава XIV»), акцентує, що об'єкт його болючих роздумів — Україна («*Погибнеш, згинеш, Україно...*»). Біблійні пророки, в тому числі й Осія, люблячи свій народ, суворо осуджували його недоліки. Цей пафос наявний і в поезії Т. Шевченка. У контексті художнього твору переплітаються почуття, що володіли поетом: любов до рідного краю, докір за безславну сучасність, сповнену гріховності. Звучить віра в торжество правди («*правда живе*»), у торжество справедливості. У Книзі Осії — це віра у встановлення союзу між Ізраїлем та Богом.

У поезії Т. Шевченка «Ісаія. Глава 35», джерелом якої є Книга пророка Ісаї (відповідний розділ), малюється ідеальний стан людського буття, образ гармонійного життя на лоні прекрасної природи, образ спасеного світу. Перетворення світу Т. Шевченко переносить у майбутнє. Поет зображує прозріння, духовне розкріпачення людини, малює образ вільного суспільства без рабів і владик. Наявна оригінальна інтерпретація образів пророка Ісаї, тому що спасений світ у його книзі — це світ, де буде відновлений союз людини із Богом.

У світовідчутті українського суспільства на різних етапах історичного розвитку Т. Шевченко виступає в іпостасі кобзаря, національного пророка, усвідомивши і свою пророчу місію воскресіння Слова, і месіанську — призначення Поета як виразника волі Господа.

Література

1. Барт, Р. Избранные работы. Семиотика, поэтика / Р. Барт. — М., 1989.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. — United Bible Societies Ukrainian Bible, 1990.
3. Білецький, Л. Віруючий Шевченко / Л. Білецький. — Вінніпег, 1949.
4. Бетко, І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX — поч. XX ст. / І. Бетко. — Зелена Гура — Київ, 1999.
5. Бетко, І. Українська релігійно-філософська поезія: етапи розвитку / І. Бетко. — Катівце, 2003.
6. Грушевський, М. З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. — К., 1972.

7. Дзюба, І. Бог, релігія, церква в житті і творчості Шевченка / І. Дзюба // Сучасність. — 2004. — № 7–8.
8. Кристева, Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму. — М., 2000.
9. Просалова, В., Бердник О. Интертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти / В. Просалова, О. Бердник. — Донецьк, 2010.
10. Росовецький, С. Біблійні теми і мотиви у творчості Шевченка / С. Росовецький // Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка. — К., 2008.
11. Смілянська, В., Чамата, Н. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Т. Шевченка / В. Смілянська, Н. Чамата. — К., 2000.
12. Стус, І. Релігійні мотиви в творчості Т. Шевченка / І. Стус. — Едмонтон, 1989.
13. Сулима, В. Біблія і українська література / В. Сулима. — К., 1998.
14. Ткачук, О. Інтетекст поеми «Кавказ» Т. Шевченка: прометеїзм в орієнтальному дискурсі / О. Ткачук. — Тернопіль, 2012.
15. Фатеева, Н. Контрапункт интертекстуальности или, Интертекст в мире текстов/ Н. Фатеева. — М., 2000.
16. Чижевський, Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський // Філософські твори: у 4 т. — К., 2005. — Т. 1.
17. Чижевський, Д. Шевченко і релігія / Д. Чижевський // Філософські твори: у 4 т. — К., 2005. — Т. 2.
18. Шевченко, Т. Повне збір. тв.: у 12 т. / Т. Шевченко. — Т. 1: Поезія 1837–1847. — К., 2001.
19. Шевченко, Т. Повне збір. тв.: у 12 т. / Т. Шевченко. — Т. 2: Поезія 1847–1861. — К., 2001.

Марына Чмарава (Магілёў)

СПЕЦЫФІКА ВЫРАШЭННЯ ТЭАДЫЦЭІ Ў ТВОРЧАСЦІ ТАРАСА ШАЎЧЭНКІ І ЯНКІ КУПАЛЫ

Українські паэт у пакутлівых роздумах над лёсам Украіны нярэдка ўзнімаўся да адкрытага папроку самому Богу, гэтаму «всевиждающему оку», якое «спить в кіюті» і не бачыць, што чыняць над простымі людзьмі, цэлымі народамі, краінамі цары. А можа, разважаў паэт, сам Бог уступіў у хаўрус з багаццямі і «раіцца з панамі, як правіць светам». А бедны люд хвалу пая: «Табе, адзінаму святому // За справы дзіўныя твае! // Ды каб жа так! Хвалы нікому, // Там, дзе ён кроў ды слёзы лье // Там ганьба ўсім. Не, не! Нічога // Няма святога на зямлі...» [1, с. 51].

Не можа зразумець Боскага наканавання Т. Шаўчэнка, калі пытаецца «Навошта паліліся крывавыя рэкі?» («Ерэтык» [1, с. 214]). У распачы ўкраінскі паэт звяртаецца да Тварца лёсу: «Доля, дзе ты? Доля, дзе ты? // Мне хоць бы якую! Калі добрай, Бог, шкадуеш, // Дай хоць злую, злую!» [1, с. 291]. У вершы «Кругом няпраўда» паэт заўважае: «Цару нябесны! // Надарэмны Твой суд і царствіе твае» [1, с. 215]. Распач Т. Шаўчэнкі нагадвае распач прарока Іераміі, які таксама пытаецца ў Бога: «Почему путь нечестивых благоуспешен и все вероломные благоденствуют?» (Іерамія, 12:1).

Тыя ж незразумелыя пытанні з'яўляюцца на вуснах Асафа і Авакума, калі адзін з іх дапытваецца: «Доколе, Господи, я буду взывать, и Ты не слышишь, буду вопиять к тебе о насилии. И Ты не спасаешь? Для чего даёшь мне видеть